

да аб'ектаў сацыяльнай інфраструктуры, жылля і абсталявання рабочых месцаў з пункту гледжання іх прыдатнасці для выкарыстання т. зв. «яўнымі» інвалідамі – асобамі, недастатковасць прыстасавальных магчымасцей каторых не выклікае сумнення ў наіўнага назіральніка. Магчыма, гэтыя патрабаванні запазычаны з заходняй практыкі дапамогі інвалідам. Каб паказаць хібы гэтай праграмы, дастаткова прывесці пералік прадметаў, якія спадарожнічаюць няшчасным выпадкам у хатніх умовах⁷ (заўважым, што выраз «спадарожнічаць» не абазначае «быць прычынай»). Часцей за ўсё няшчасным выпадкам спадарожнічаюць лесвіцы, дзверы, дываны і пакрыцці, крэслы, сталовыя і кансервовыя нажы, сталы, ложка, вокны і падаконнікі, цвікі і шрубы, цацкі, прыбіральні, канапы, сцены, табурэтка, туплі, бутэлі, пантофлі, ванна і прылады для ваннага пакоя, кухонныя пліты, пілы, малаткі. Як бачым, існуе мноства рэчаў паўсядзённага попыту, якія ўяўляюць патэнцыяльную пагрозу для карыстальнікаў. У многіх выпадках такая пагроза на узроўні разумовага сэнсу не выяўляецца.

Значныя дызайнерскія праекты для інвалідаў не абмяжоўваюцца ўдасканаленнем прадметаў для яўных інвалідаў, а пачынаюцца з даследавання гатальнай структуры праблемных сітуацый у жыцці розных груп насельніцтва – людзей у гадах, дзяцей, людзей маленькага росту ці з залішняй вагой і інш.⁸ Інваліды прыраўноўваюцца да іншых людзей з праблемным дачыненнем да сацыяльнага і прадметнага асяроддзя.

Відавочна, што такая задача не па сілах якой-небудзь адной прафесійнай супольцы. Неабходны шырокамаштабныя даследаванні асабистых праблем, аб'ектыўных і суб'ектыўных праблемных сітуацый, жыццёвых стыляў. У ЗША, напрыклад, дызайн-праграмы бытавых усталяванняў папярэджаюцца нацыянальнымі апытаннямі людзей сталага ўзросту. Неабходныя асобныя даследаванні канкрэтных дзейнасці і дзеяў, як, напрыклад, работа па стварэнню адпавядаючых чалавеку ручак на аснове даследаванняў біядынамікі рукі, што выканаў Беларускі інстытут дызайну⁹.

Можна сцвярджаць, што без комплекснага даследавання праблем і цяжкасцей жыцця і дзейнасці, а таксама без распрацоўкі індывідуальных стратэгіі іх пераадолення сацыяльная рэабілітацыя інвалідаў будзе недасягальнай.

¹ Гл.: Народная газета. 1991. 27 ліст.

² Сборник деклараций о правах инвалидов. Нью-Йорк. 1988. С. 3.

³ Гл.: Seligman M. F. Helplessness: on depression development and death. San Francisco, 1975.

⁴ Костенко А. Н. // Социальные и медицинские проблемы профилактики инвалидности: Республ. науч.-практ. конф.: Тез. докл. Днепропетровск, 1989. С. 11.

⁵ Гл.: Международная классификация нарушений, снижения трудоспособности и социальной недостаточности. М., 1982.

⁶ Гл.: Рыбалко Е. Ф., Кулешова Л. Н. // Вестн. Ленингр. ун-та. 1983. Вып. 1. № 5.

⁷ Гл.: Braun S. // Design studies. 1985. V. 6. № 2.

⁸ Гл.: A society open to all. Swedish design for the handicapped: Catalogue text. Oslo, 1987.

⁹ Гл.: Плоткин В. А., Розет И. М. // Техническая эстетика. 1987. № 5.

А. У. ЖАРДЗЕЦКАЯ

СІСТЭМА ПРАБЛЕМНЫХ ЗАДАНИЯЎ У ПРАЦЭСЕ НАВУЧАННЯ РОЗНЫМ ВІДАМ ЧЫТАННЯ

На сучасным этапе метадысты і псіхалагі навучанне розным відам чытання разглядаюць як актыўную форму развіцця і ўдасканалення маўленчай дзейнасці навучэнцаў. У залежнасці ад навізны моўных аперацый гэта дзейнасць можа мець разнастайны характар: быць рэпрадуктыўнай, г. зн. паўторам выкананых кімсьці дзеянняў, рэканструктыўнай, калі пераўтварэнні здзяйснююцца па ўзору, творчай, калі дзеянні выконваюцца самастойна.

Адным з магчымых шляхоў навучання творчай дзейнасці з'яўляецца праблемнае навучанне: выкарыстанне спецыяльных праблемных заданняў, калі навучэнец сам знаходзіць спосабы і формы для іх вырашэння.

У гэтым артыкуле разглядаюцца тэкставыя праблемныя заданні, абавязковымі кампанентам якіх з'яўляецца менавіта тэкст. Супярэчнасці, характэрныя для тэкставай праблемнай задачы, могуць быць аб'ектыўна закладзены ў самім тэксце: пастаноўка праблемы без яе рашэння або з частковым рашэннем, наяўнасць імпліцытнай інфармацыі і інш. Такія тэксты называюць тэкстамі з інтэлектуальнай задачай. Супярэчнасці могуць быць створаны і выкладчыкам шляхам спецыяльнай апрацоўкі або рэпрэзентацыі тэкставага матэрыялу: скарачэнне некаторых частак тэксту, ужыванне нагляднасці, не зусім адпаведнай зместу тэксту, сутыкненне некалькіх тэкстаў, якія прадстаўляюць розныя пункты гледжання на праблему і г. д.

Уяўляецца мэтазгодным распрацаваць агульную сістэму праблемных задач, якую выкладчыкі маглі б самі канкрэтызаваць. За аснову прапануецца ўзяць шматкампанентную праблемную сітуацыю, якая змяшчае праблемную задачу, невядомае, у знаходжанні якога заключаецца яе рашэнне, сам працэс рашэння і яго суб'ект.

Разгледзім падрабязней кожны кампанент. Праблемная задача складаецца з умовы (у нашым выпадку гэта тэкст або тэксты) і задання. Умова мае колькасныя і якасныя характарыстыкі, прадстаўленыя колькасцю тэкстаў і характарам інфармацыі. У залежнасці ад колькасці тэкстаў задачы могуць быць аднатэкставыя і шматтэкставыя. Інфармацыя можа быць неабходнай і дастатковай для рашэння, або недастатковай, супярэчлівай, залішняй. Заданне можа вылучаць праблему і якім-небудзь чынам накіроўваць на яе рашэнне, або ставіць перад навучэнцам задачу самому знайсці праблему і прапанаваць спосабы яе рашэння. Заданне можа змяшчаць таксама і пэўныя абмежаванні, якія ўзмацняюць праблемнасць задачы, напрыклад, абмежаванні ў часе, патрабаванне даць некалькі варыянтаў рашэння. Гэта з'яўляецца і выдатным сродкам стымулявання ўяўлення навучэнцаў, сродкам, які дазваляе адвучыць іх ад адназначнасці трактоўкі рашэння. Заданне можа патрабаваць пашырэння тэкставай інфармацыі за кошт ведаў навучэнцаў або выкарыстання дадатковага матэрыялу (напрыклад: Прачытайце аргументацыю аўтара і скажыце, якія яшчэ аргументы можна прывесці для доказаў дадзенай гіпотэзы).

Недастатковасць інфармацыі ва ўмове задачы можа быць выклікана адсутнасцю ці наяўнасцю імпліцытнай інфармацыі. «Змястоўная інфармацыя тэксту можа быць падзелена на інфармацыю пра з'явы, факты і г. д.; пра сувязі гэтых з'яў і фактаў; пра адносіны апісваемых з'яў, фактаў і іх сувязей да рэальнай рэчаіснасці; інфармацыя пра аўтара тэксту, яго адносіны да выкладаемага»¹. Калі які-небудзь з пералічаных відаў не адлюстраваны ў тэксце экспліцытна, гэта дае магчымасць выкарыстоўваць яго ў якасці элемента праблемнай задачы.

Другі кампанент праблемнай сітуацыі – невядомае – змяшчае ў сабе тры наступныя бакі дзеяння: мэту ці прадмет (што трэба зрабіць), спосаб (вядома, што трэба зрабіць, але невядома як) і ўмовы. У тэкставых праблемных задачах прадметам будзе сэнсавы змест і форма рашэння задачы – які канчатковы тэкст павінен скласці навучэнец. Калі аб'ект пошуку акрэслены хаця б у агульных рысах, але спосаб яго дасягнення не адпрацоўваўся і таму невядомы навучэнцу, то ў такіх задачах ён і будзе складаць невядомае (напрыклад, дадзены два тэксты, у якіх адлюстроўваюцца супрацьлеглыя пункты гледжання на адзін і той жа прадмет. Заданне: Аб'яднайце гэтыя тэксты ў адзін так, быццам бы яны выкананы адным чалавекам). Прадмет пошуку акрэслены толькі ў агульных рысах, але шляхі яго канкрэтызацыі павінен знайсці сам навучэнец. Умовы можна падзяліць на знешнія, напрыклад, зададзеныя абмежаванні для выканання практыкавання, і ўнутраныя, якія характарызуюць тэкставы матэрыял. Гэта можа быць інфармацыя пра месца, час, мэту напісання тэксту і пра яго аўтара.

Наступны кампанент праблемнай сітуацыі – гэта працэс рашэння задачы. Ён можа ажыццяўляцца самастойна або з дапамогай выкладчыка. У апошнім выпадку адрозніваюць наступныя ўзроўні:

«– праблемную задачу фармулюе выкладчык і рашае яе разам з навучэнцамі;

– праблемную задачу фармулюе выкладчык, а рашаюць яе навучэнцы самастойна;

– навучэнцы самі вылучаюць праблему, фармулююць праблемную задачу і самастойна рашаюць яе»². Пры сумесным рашэнні праблемнай задачы характар дапамогі з боку выкладчыка можа мяняцца ад мінімальнага да максімальнага; ухваленне дзеянняў, навадных пытанняў, крытычных прэрэчанняў, дапаможных задачы, працяглае навучанне выкананню задання.

Апошні кампанент праблемнай сітуацыі – суб’ект. Для паспяховага рашэння праблемнай задачы яму неабходны веды не толькі маўленчыя, але і прафесійныя, а таксама жыццёвыя. Аднак рашэнне праблемнай задачы ўяўляе сабой творчую дзейнасць, таму асаблівае значэнне набывае развіццё творчых здольнасцей навучэнцаў. Глыбіня мыслення будзе ўплываць на пранікненне ў падтэкст; эканамічнасць – на хуткасць выканання задання; лёгкасць генерыравання ідэй – на самастойнае асэнсаванне праблем і колькасць варыянтаў рашэння задачы; шырыня мыслення – на аддаленасць злучаных у адной праблеме пунктаў гледжання.

Пры выбары тэкставага матэрыялу належыць улічваць інтарэсы навучэнцаў: можна прадугледзець некалькі варыянтаў адной задачы з рознай тэматыкай тэкстаў. Калі ў навучэнцаў пераважае наглядна-вобразны кампанент мыслення над словесна-лагічным, то ў гэтым выпадку ім будзе лягчэй пачынаць з задач, у якіх патрабуецца выказаць невядомае ў выяўленчым кодзе – дапоўніць малюнку неабходнымі дэталямі, выбраць тыя, якія адпавядаюць зместу тэксту і г. д.

Паколькі чытанне з’яўляецца рэцэптыўным відам маўленчай дзейнасці, важнае значэнне маюць асаблівае ўспрыняцця. Навучэнцам з аналітычным тыпам успрыняцця лягчэй будучы давацца такія задачы, якія патрабуюць уважлівага стаўлення да дэталю, з сінтэтычным – такія, дзе патрабуецца абгульненне, ахоп некалькіх тэкстаў, праблем і г. д.

Пералічаныя параметры дазваляюць вылучыць наступныя тыпы праблемных задач:

1. Аднатэкставыя праблемныя задачы з няпоўнай інфармацыяй. Невядомае – прадмет. Прыкладамі такіх задач могуць служыць наступныя:

- Пастаўце пытанні, якой інфармацыі ў тэксце няма;
- Прачытайце апісанне знешняга выгляду будынка, прыбора і апішыце яго канструкцыю або працэс працы;
- Скажыце, ці дае тэкст неабходную інфармацыю, каб апавядаць, намалюваць... Якая інфармацыя для гэтага патрэбна?
- Параўнайце тэкст і малюнку да яго, прывядзіце іх у суадноснасць – размясціце малюнку ў патрэбных частках тэксту, дапішыце тэкст і г. д.;
- Да тэксту, у якім прапушчана пэўная кампазіцыйная частка, дайце некалькі варыянтаў гэтай часткі. Пры рашэнні такіх праблемных задач належыць дабівацца не толькі таго, каб навучэнцы давалі як мага больш варыянтаў, але каб гэтыя варыянты былі прынцыпова рознымі. Можна прапанаваць прадоўжыць тэкст;
- Скажыце, які змест тэксту, дзе адсутнічаюць усе тэматычныя словы. Падбярыце як мага больш варыянтаў, кожны раз устаўляючы прапушчаныя словы.

Такі тэкст з пропускамі мэтазгодна даць перад чытаннем арыгінальнага тэксту з падручніка, каб потым можна было параўноўваць варыянты тэкстаў навучэнцаў і падручніка. Належыць адзначыць, што такая праблемная задача з’яўляецца найбольш цяжкай у параўнанні з іншымі, таму што словы падпарадкоўваюцца не толькі сэнсавым, але і фармальным сувязям.

2. Шматтэкставыя праблемныя задачы з няпоўнай інфармацыяй. Невядомае – прадмет:

- Прачытайце тэксты і вызначце тэндэнцыю развіцця іх зместу;
- Прачытайце тэксты, якія выражаюць розныя пункты гледжання на адны і тыя ж пытанні. Які яшчэ пункт гледжання можна выказаць?

3. Аднатэкставыя праблемныя задачы. Невядомае – спосаб выканання дзеяння. Прадмет акрэслены ў агульных рысах:

- Перарабіце тэкст, які паведамляе факты, у тэкст, які адлюстроўвае таксама адносіны аўтара да гэтых фактаў;

– Перарабіце тэкст, які ўяўляе сабой статычнае апісанне, у дынамічнае (апісанне прадмета, яго ўласцівасцяў, знешняга выгляду – у апісанне таго, як ён функцыяніруе, і г. д.);

– Устаўце контраргументы ў тэкст, які выяўляе станоўчыя/адмоўныя адносіны да якога-небудзь пытання. Каб спрасціць задачу, можна спачатку ўказаць месца ў тэксце, дзе належыць іх уставіць, і даць пабочныя словы (аднак, тым не менш і г. д.), а потым прапанаваць зрабіць тое ж самае з неапрацаваным тэкстам.

4. Аднатэкставыя праблемныя задачы. Невядомае – умовы. Напрыклад: Калі і дзе быў напісаны тэкст, з якой мэтай і для каго ён быў напісаны; што можна сказаць пра яго аўтара.

5. Аднатэкставыя праблемныя задачы з супярэчлівай інфармацыяй. Невядомае – прадмет. Напрыклад:

– Прачытайце тэкст, у якім выказана гіпотэза і прыводзяцца дадзеныя, што яе пацвярджаюць. Якая яшчэ гіпотэза можа вынікаць з гэтых дадзеных? Чым яшчэ можна пацвердзіць гэту гіпотэзу? Ці можна прывесці дадзеныя, якія аспраўляюць гэту гіпотэзу?

6. Шматтэкставыя праблемныя задачы з супярэчлівай інфармацыяй. Невядомае – спосаб выканання дзеяння:

– Злучыце два тэксты, у якіх выяўлены розныя пункты гледжання, у адзін, нібыта ён напісаны адным аўтарам.

Задачы, у якіх праблему вызначае настаўнік, лягчэй за тых, у якіх праблему павінны вызначыць самі навучэнцы. Гэта патрабуе тэкстаў з некалькімі ступенямі свабоды або «сутыкнення» некалькіх тэкстаў, аб'яднаных па тых ці іншых параметрах.

Праблемныя задачы павінны арганічна ўваходзіць у больш буйную сістэму тэкставых вучэбна-маўленчых сітуацый у якасці этапу, які завяршае работу над тэкстам, паколькі яны з'яўляюцца найбольш творчым відам дзейнасці. Мэтазгодна выкарыстоўваць такія задачы ў якасці дамашняга задання: яны выключаюць магчымасць спісвання. Выкарыстанне праблемных задач спрыяе развіццю творчага мыслення, развівае ў навучэнцаў навыкі ўважлівых і ўдумлівых адносін да тэксту.

¹ Г а л ь п е р и н И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981. С. 5.

² М а х м у т о в М. И. Проблемное обучение. М., 1975. С. 36.